

СТАНОВЛЕННЯ СИМВОЛІКИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Віктор КАРПОВ,

кандидат історичних наук, полковник,

начальник Центрального музею Збройних сил України

З проголошенням політики незалежності перед керівництвом молодій українській держави постало питання про захист її суверенітету та територіальної недоторканості. І хоча на той час на території України перебувала значна кількість військ та озброєнь все ж упевненості у їхній готовності до виконання завдань оборони держави не було. Розглядалося декілька концепцій побудови українського війська. Однак до часу їх реалізації було прийнято рішення про сформування військових підрозділів національного характеру.

Таким військовим формуванням 4 листопада 1991 року постала Національна гвардія України. Як було зазначено в документі, Національна гвардія України «є державним озброєним органом, створеним на базі внутрішніх військ, покликаним захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій». Військові спеціалісти зауважили, що Національна гвардія на той час залишилася єдиним високоефективним збройним формуванням України, здатним виконувати в складній політичній обстановці актуальні завдання у сфері національної безпеки та правопорядку.

Символіка Національної гвардії ґрунтувалася на принципі поєднання територіального розташування окремих підрозділів з загальним тематичним символом. У практику діяльності формувань Національної гвардії було введено нову уніформу і до неї нову фурнітуру (нарукавні знаки, кокарду, гудзики), які й склали основу символіки гвардії і є первістками військової

символіки України. Із ухваленням Верховною Радою України рішення від 11 січня 2000 року про розформування Національної гвардії її символіка перестала використовуватися.

Природно, що з початком формування Збройних сил України постало питання про відрізнєння військовослужбовців, а також військових підрозділів щодо їх приналежності державі. Адже і ті, хто прийняв присягу на вірність народу України, і ті, хто вирішив не пов'язувати свою долю з Україною, носили військову форму Радянської армії, яка стала основою для сучасних Збройних сил.

Багатогранний характер становлення символіки Збройних сил України можна проілюструвати на прикладі опрацювання Бойового прапора та інших військових прапорів. У Збройних силах України, утворених відповідно до закону України «Про Збройні сили України» від 6 грудня 1991 року на базі військових формувань радянської армії дислокованих на території України, для опрацювання проектів нової військової символіки за рішенням міністра оборони генерал-полковника Костянтина Морозова у 1992 р. було створено спеціальну комісію.

До складу комісії входили керівники військового відомства і зокрема генерал-полковник І.Біжан (заступник міністра оборони, голова комісії), генерал-полковник А.Лопата (перший заступник міністра оборони – начальник Головного (після перейменування – Генерального) штабу ЗС України), генерал-майор О.Коломійцев (заступник начальника Головного штабу, заступник голови комісії), полковник В.Орявський (начальник відділу Головного штабу, секретар комісії), полковник Л.Шайденков (начальник відділу Речового управління Тилу Міністерства оборони України) та інші. До роботи в комісії залучали фахівців різних управлінь і служб Міністерства оборони, Головного штабу, Тилу та Озброєння, науковців, художників і дизайнерів. З них активно працювали підполковник О.Семчук, майори

В.Якубенко, А.Куліш, капітан 3-го рангу І.Тенюх, художник О.Руденко, науковець К.Гломозда та інші.

Однак сама робота розгорталася повільно, їй бракувало цілеспрямованості й належної організації, що у *період трансформування радянських військ у Збройні сили України* не дивно. На це звернув увагу міністр оборони. У своєму наказі «Про хід роботи щодо розробки і впровадження військової символіки Збройних Сил України» від 30 серпня 1993 р. № 199 він, зокрема, зазначив, що «*виготовлення бойових прапорів* військових частин і прапорів видів Збройних Сил України носить неконкретний характер. На теперішній час ще не визначено потрібну кількість бойових прапорів, не спланована та не проводиться робота щодо заміни найменувань військових частин Збройних Сил України» [1]. Цим наказом міністра було встановлено також порядок використання прапорів військових частин, що залишились від Радянської армії – їх мали підготувати для здачі до 30 січня 1994 р. до Українського музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр., а при проведенні військових ритуалів виносити Державний прапор України. Певний час у військах додержували такого порядку.

З поживленням роботи над розробкою ескізів військових прапорів до комісії почали надходити пропозиції від військових частин, громадських організацій і окремих, зацікавлених цією справою осіб. Їх збирав Центр з розробки форми одягу Тилу ЗС України. Серед них вирізняються оригінальністю пропозиції, які подали Роман Дуб'як і Олег Романчук зі Львова. Вони пропонували прапор армії у вигляді Державного прапора з урізаним у нього біля держална трикутником малинового кольору. На трикутнику мав бути *вільний козацький хрест* білого кольору, у центрі якого – Тризуб, облямований з обох боків дубовою і лавровою гілками. Прапор авіації – того самого розміру, що й прапор армії, але блакитного кольору. На його полотнищі – жовтого кольору *хрест козацького типу* з Тризубом у центрі, облямованим

з обох боків дубовою і лавровою гілками. Від кута до кута прапора навхрест розходяться жовті промені. Прапор флоту – історичний, затверджений у 1918 р.[2] Проектів Бойового прапора військової частини ці автори не подали. Центр з розробки форми одягу Тилу ЗС України пропонував Бойовий прапор військової частини у вигляді Державного прапора з розміщенням на лицьовому боці символу Збройних сил – щита синього кольору з Тризубом жовтого кольору. Цей символ облямований з одного боку дубовою, а з другого – калиною гілкою. Під символом мала бути вшита стрічка з написом «За Україну, за її волю». Слова, на пропозицію майора А.Куліша, були взяті з відомої пісні українських січових стрільців. На зворотному боці прапора планувалося нашивати напис з найменуванням військової частини [3]. Ескіз «Бойовий прапор частин Сил наземної оборони, а також наземних частин Військово-Морських сил України» виконав Олекса Руденко при сприянні заступника голови Українського геральдичного товариства, кандидата історичних наук Костянтина Гломозди. Пропонувалося прямокутне полотнище малинового кольору, на якому в центрі розміщено символ Збройних сил України – щит синього кольору з Тризубом жовтого кольору, облямованим зліва дубовою, а справа – калиною гілкою. Під символом ушита стрічка з написом «За Україну, за її волю». По периметру прапора – виноградна лоза, що в кутах перебивається номером військової частини, взятим у коло. Якщо частина належала до Військово-Морських сил то в горішньому куті, ближче до держална, мав бути криж прапора ВМС. На зворотному боці прапора фігурувала така сама символіка, тільки на місці стрічки з девізом зазначалася назва військової частини. Аналогічно виглядав проект Бойового прапора для військових частин Сил повітряної оборони, а також авіації ВМС [4]. Змінювався лише колір полотнища – з малинового на блакитний.

Щодо прапора ВМС, то майже всі, хто надсилав свої пропозиції, зійшлися на прапорі, вживаному в 1918 р. На прохання особового складу

Військово-Морських сил України, що його висловив на одному із засідань комісії капітан 3-го рангу І.Тенюх, цей історичний прапор було затверджено як прапор сучасних ВМС України.

Прапори видів Збройних сил у проекті О.Руденка й К.Гломозди були близькі до запропонованих ними бойових прапорів, але тільки з символом Збройних сил, без напису. Проект цих авторів урешті був узятий за основу комісією Міністерства оборони України. Для прапора Сухопутних військ і Бойового прапора комісія обрала малиновий колір, що відповідає традиціям українського прапорництва козацької доби. Розглянувши подані пропозиції, комісія ухвалила рішення, згідно з яким прапор Сухопутних військ, або за тодішньою термінологією – Військ наземної оборони, являє собою прямокутне полотнище з малинового, складеного вдвоє, шовкового фаю. На лицьовому й зворотному боці в центрі полотнища розміщено символ Збройних сил України – щит прямокутної форми синього кольору, в центрі якого – Тризуб, малий Державний Герб України, в облямуванні дубової і калинової гілок золотистого кольору.

Прапор Військ повітряної оборони являв собою прямокутне полотнище такого самого розміру з шовку блакитного кольору, складеного вдвоє, у центрі якого був розміщений символ Збройних сил в облямуванні дубової та калинової гілок, охоплений двома крилами. Підготовлені комісією матеріали було погоджено з Президентом України Леонідом Кравчуком.

У жовтні 1993 р. колегія Міністерства оборони України затвердила проекти Бойового прапора військової частини й прапорів видів Збройних сил – Сухопутних військ, Військово-морських сил і Військ повітряної оборони, запропоновані комісією міністерства. Все ж таки й після затвердження єдиного зразка прапорів широке впровадження їх не відбувалося. Натомість почали з'являтися нові пропозиції. Зокрема у виданні Українського геральдичного товариства «Знак» свою розробку опублікував Олексій Кохан [5]. Автор

пропонував прапор Збройних сил України у вигляді квадратного малинового полотнища з вільним білим козацьким хрестом у центрі і накладеним на нього золотим Тризубом у круглому синьому полі, облямованому золотим лавровим вінком. Прапор ВПС будувався за таким самим зразком і різнився лише кольором – полотнище синє, а хрест жовтий. Військово-морський прапор відповідав схваленому комісією Міністерства оборони варіанту. Бойовий прапор військової частини в проекті О.Кохана повторював основні риси прапора виду військ, але з деякими доповненнями. Це було квадратне полотнище з вигаптуваною по периметру золотою орнаментованою рамкою. У центрі полотнища (для наземних військ – малинового кольору, для авіації – синього, для екіпажів військових кораблів – білого з темно-синім хрестом) розміщувалася символіка виду військ. У верхній частині – напис «За Україну», а в нижній – «За її волю». На звороті пропонувалося гаптувати напис з назвою військової частини. Краї полотнища мали бути обшиті жовтими торочками. Пізніше, на пропозицію Центрального музею ЗС України до хрестів додали мечі, і такі прапори пропонувалося вручати частинам бойового складу, а без мечів – частинам забезпечення.

У 1998 р. подав свої пропозиції Центральний музей Збройних сил України, згідно з якими передбачалося запровадити у військах прапори й значки, що представляли б командирів підрозділів, починаючи від командира взводу й закінчуючи Верховним Головнокомандувачем ЗС України. Для командира взводу й роти це мав бути значок, для батальйону, бригади й полку – стяг, від дивізії і вище – штандарт. Проте комісія міністерства не розглянула цих пропозицій, адже рішення вже було ухвалено. Також висловлювалася пропозиція ввести на вершні для прапорів і штандартів: Тризуба, обвитого з боків дубовими та лавровими гілками й закріпленого на основі (для бойових прапорів), і наконечника списа, обвитого дубовими та лавровими гілками (для представницьких прапорів і штандартів). Однак і далі використовувалося на вершні, близьке формою до на вершні радянських часів, лише з Тризубом у

центрі. Згодом тризуб було замінено на емблему Збройних сил України. Не можна оминати увагою діяльність Ореста Кареліна зі Львова, який розробив, виготовив і передав до військових частин та установ велику кількість різних прапорів військових частин і посадових осіб ВПС, ВМС, Морської піхоти, Національної гвардії, Внутрішніх військ, військово-навчальних закладів. Він виготовив також штандарти для Міністра оборони, командувачів Військово-Повітряних сил і Національної гвардії. Це цілком самостійні роботи, що відображають традиції українського прапорництва, часто в поєднанні з релігійною символікою та символами королівської влади. Цікавим у справі творення прапорництва є комплекс військово-геральдичних знаків, емблем і прапорів, створений О.Руденко (художній керівник), Д.Адаменко й В.Назарчуком з урахуванням принципів історичних державно-національних традицій військової символіки України [6]. Характерно, що саме ці автори підійшли до проблеми формування військової символіки системно та вирішували її комплексно.

Авторами комплексу запропоновано загальний символ Збройних сил України, а також загальні символи інших військових формувань в системі Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, прикордонних військ, Міністерства з надзвичайних ситуацій та ін. За їх задумом загальні символи Збройних сил України та інших силових структур є верхівкою ієрархічної структури військово-геральдичних знаків, емблем і прапорів.

Наступною категорією в запропонованій системі є військово-геральдичні знаки видів ЗСУ, Міністерства оборони, Генерального штабу, керівних органів МВС, СБУ, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Міністерства з надзвичайних ситуацій, Сил внутрішньої безпеки України МВС України та інших військових формувань. На думку авторів системи, ще однією категорією військово-геральдичних

знаків є комплекс емблем та петличних знаків родів військ і служб, частин і підрозділів.

Окрему категорію виокремлено для прапорів ЗСУ та інших військових формувань. До цієї категорії автори комплексу геральдичних символів віднесли особові прапори (штандарти) вищих керівників міністерств та відомств, прапори видів ЗСУ і усіх інших силових структур, а також Бойові прапори окремих частин і підрозділів, Військово-морські прапори ВМС України та прикордонних військ.

За версією розробників загальний символ Збройних сил України є офіційним розпізнавальним знаком усіх військових формувань, бойової техніки й озброєння, а також усього майна, що є в розпорядженні Міністерства оборони України. Пропонувалося затвердити як загальний символ Збройних сил України малиновий козацький рівнораменний хрест із золотими пружками, центром якого є синій медальйон із зображенням Золотого Тризуба в облямуванні дубового вінка.

Запропонований О.Руденко (художній керівник), Д.Адаменко та В.Назарчуком комплекс військово-геральдичних знаків, емблем і прапорів в основному був впроваджений у життя відповідними Указами Президента України, окрім символіки, що належить до Збройних сил України, і став основою військової символіки держави [7; 8]. Певний час лишався законодавчо не визначеним порядок затвердження ескізів і описів Бойового прапора та прапорів видів Збройних сил вищими органами влади. Незважаючи на бюрократичні перепони, бойові прапори й прапори видів Збройних сил фактично вже використовувалися під час військових парадів у День незалежності України й День Перемоги, при проведенні ритуалу зустрічі іноземних делегацій ротою Почесної варти Міністерства оборони України, а прапор Військово-Морських сил був піднятий на всіх кораблях флоту. Вручення нових прапорів розпочалося разом з утворенням нових військових частин і установ. Перший український Бойовий прапор військової частини був

вручений *1 червня 1994 року (можливо слід встановити у цей день День Бойового прапора)* 1-й аеромобільній дивізії. Другий – 1 вересня того ж року Академії Збройних сил України (нині – Національна академія оборони України). Усього в 1994 р. вручено 10 бойових прапорів. Але процес вручення припинився. Це призвело до того, що подекуди у військах почали виявляти власну ініціативу. Так, командир 97-ї бригади, не погодивши своїх дій з командуванням, виготовив коштом місцевих органів влади міста Славути на Київській фабриці художніх виробів Бойовий прапор нового зразка. Він відповідав установленим розмірам і колірній гамі, однак мав доповнення у вигляді емблеми бригади. Водночас у деяких військових частинах під час проведення військових ритуалів стали використовувати прапори радянського зразка поряд з Державним прапором, що викликало обурення й нарікання громадськості. Врешті вручення бойових прапорів було відновлено.

Виявом усвідомлення вищим військовим керівництвом потреби впорядкування й дальшого розвитку української військової символіки та емблематики стало створення у квітні 2001 р. Воєнно-геральдичної служби Генерального штабу Збройних сил України. Найважливішим здобутком служби, яка згодом була реформована у відділ, безперечно, стало створення нової системи військової символіки. Звичайно, що передусім належало розробити загальну емблему-символ Збройних сил України. Символ Збройних сил України, затверджений у 1992р. комісією Міністерства оборони з розробки військової символіки, а це золотий тризуб на синьому щиті з заокругленою основою і золотою облямівкою, був радше варіантом малого Державного Герба України.

Тим часом фактична відсутність загального символу негативно позначалася на розвитку української військової символіки, позбавляючи її своєрідного «стрижня». На думку керівника Воєнно-геральдичної служби полковника Олександра Муравйова, емблема-символ Збройних сил України

має відображати славні традиції національного війська. В основу запропонованого символу покладено *хрест малинового кольору з рівними кінцями, що розширюються*. У центрі хреста розміщено круглий медальйон синього кольору із зображенням геральдичного знака малого Державного Герба України – тризуба золотого кольору.

Розробниками передбачалося також встановлення системи штандартів найвищих посадових осіб Збройних сил України. Штандарти мають квадратну форму й прикрашені золотими торочками. До древок планувалося кріпити металеві скоби з вигравіюваними військовими званнями, прізвищами та ініціалами, датами перебування тієї чи іншої особи на відповідній посаді. Штандарти Міністра оборони й начальника Генерального штабу мають малиновий колір і відповідні емблеми в центрі. Полотнище штандарта Міністра оборони прикрашене також золотою рамкою, з орнаментами у вигляді стилізованих гілок калини й козацькими хрестами по кутах. Колір штандарта командувача виду Збройних сил відповідає кольору прапора цього виду, а в центрі його міститься відповідна емблема. На штандарті командувача Військово-Морських сил колір якорів замінено із золотого на чорний – для кращого візуального сприйняття.

5 грудня 2001 року під час проведення урочистих зборів військовослужбовців з нагоди 10-річчя Збройних сил України Президент України Леонід Кучма вручив штандарти Міністрові оборони України генералу армії України Володимиру Шкідченку та начальникові Генерального штабу Збройних сил України генерал-полковнику Петру Шуляку [9; 10]. Працюючи над проектом Бойового прапора з'єднання (військової частини), співробітники Воєнно-геральдичної служби ґрунтовно вивчали історію і традиції українського військового прапорництва, а також досвід російської, польської, австрійської, французької армій. Бойовий прапор з'єднання (військової частини) передбачено єдиного зразка для всіх видів Збройних сил України.

До часу офіційного утвердження розробленої Військово-геральдичною службою символіки, Міністром оборони України Анатолієм Гриценко було прийняте рішення про запровадження у практику військової діяльності Збройних сил України вручення перехідних вимпелів Міністра оборони кращій військовій частині у Сухопутних військах, Повітряних та Військово-Морських силах за результатами бойової підготовки за рік. Вручення перших перехідних вимпелів Міністра оборони України відбулося у Національній академії оборони України. Перші вимпели були вручені у березні 2006 року командиру 24-ї окремої механізованої бригади підполковнику Л.Харахалілю, командиру 299-ї штурмової авіаційної бригади полковнику А. Алімпієву та командиру середнього десантного корабля «Кіровоград» капітану 3 рангу В.Свірсі [11].

Остаточного визнання та завершеності система військових символів держави набула з підписанням у червні 2006 року Президентом України Віктором Ющенко указу «Про символіку, яка використовується у Збройних силах України», яким було засновано офіційно визнані емблеми і прапори Збройних сил України, Міністерства оборони України, Генерального штабу, Сухопутних військ, Повітряних сил Збройних сил України, емблему Військово-Морських сил Збройних сил України і Військово-Морський Прапор Збройних сил України, штандарти Міністра оборони України, начальника Генерального штабу, командувача Сухопутних військ, командувача Повітряних сил, командувача Військово-Морських сил Збройних сил України. Цим же указом затверджено їх опис і малюнки. Фактично це було правовим утвердженням раніше опрацьованої військової символіки, яка до того ж використовувалася у Збройних силах України вже багато років [12]. Однак відбулося декілька змін. Зокрема, такий вид Збройних сил України, як сили Протиповітряної оборони був ліквідований. Відповідно раніше опрацьовані проекти прапора та штандарта командувача виду, хоча й певний час використовувалися, але стали набуттям історії.

Окремим Указом Президента України затверджено опис і малюнок базового зразка Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних сил України.

Відзначимо, що початковий період, коли відбувалось становлення символіки Збройних сил України, слід назвати *періодом трансформування радянських військ у Збройні сили України. У першу чергу мова йшла про опрацювання прапорів для українського війська, що привело безперечно до вирішення питання про головний символ Збройних сил України та утворення на його основі цілісної системи військової символіки. Цей процес також залежав і є складовою частиною процесу творення державної символіки України загалом. Означимо, що переважна більшість авторів базували свої доробки військової символіки на історичному *символі – козацькому хресті*. І не випадково такий хрест став основою розробки не тільки символіки силових відомств, а й первістком системи державних нагород.*

Джерела

- 1.Центральний музей ЗСУ. – ДФ № 3863.
- 2.Центральний музей ЗСУ. – ОФ №686.
- 3.Центральний музей ЗСУ. – ДФ №687.
- 4.Центральний музей ЗСУ. – ОФ №3997.
- 5.Кохан О. Комплексна розробка військової символіки // Знак. – 1995. – № 9. – С. 15.
- 6.Комплекс військово-геральдичних знаків емблем і прапорів // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч.1.
- 7.Граб С. Геральдичний комплекс Служби безпеки України // Військово-історичний альманах. – 2005. – Ч.1.;
- 8.Символіка прикордонних військ України // Військово-історичний альманах. – 2002. – Ч.1.
- 9.Муравйов О. Штандарти Міністра оборони України й начальника Генерального штабу Збройних сил України // Військово-історичний альманах. – 2002. – Ч.2.;
- 10.Слободянюк М. Штандарти Міністра оборони України та начальника Генерального штабу Збройних сил України. // Вісник Українського геральдичного товариства «Знак». – 2001. – № 25.

- 11.Скрябін О. Перехідні вимпели Міністра оборони України // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч.1.
- 12.Указ Президента України від 20.06.2006р. № 551-2006